

Skampall och skriftestol.

Ur boken Snapphanar och andra i gamla tiders Bohuslän
Utgiven 1969 Av Sven Rydstrand

År 1855 avskaffades genom lag den s.k. kyrkoplikten och det offentliga spöstraffet. Därmed försvann skampallen och straffstocken från våra kyrkor, där de stått och varit fruktade inventarier ända sedan 1600-talet. De allra flesta av dessa föraktade pinoredskap blev väl då sönderslagna och uppbrända, men ännu finns likväl talrika exemplar av dem kvar inte bara på våra museer utan även ute i sockenkyrkorna landet runt. Inte minst på västkusten har de ofta väl bevarats, och där berättas det att skampallen använts för sitt gamla ändamål även efter 1855 av särskilt stränga präster, som inte ville frånga gamla seder.

Kyrkan uppträdde nämligen under gångna århundraden såsom en mycket sträng och hårt straffande domstol. Det fanns i varje församling ett slags sockenrätt, där prästen satt som ordförande och sexmännen jämte kyrkoråd och kyrkovärddar utgjorde nämnd. Denna domstol hade uppstått och utbildats på prästerskapets eget initiativ, och från början var det väl endast meningen att den skulle vara som en skola för församlingsmedlemmarna, så att dessa skulle bli mera insatta i Guds lag och bud. Kyrkoplikten var från början en försoningsakt, varigenom en av världslig domstol straffad förbrytare, som även inför prästerskapet gjort bot och bättring, ånyo upptogs i kyrkans gemenskap.

Så småningom upptog dock sockenrätten till behandling sådana förbrytelser, som egentligen bort upptagas av häradsrätterna. Man ansåg det lättare för folk att komma till kyrkan för att få sitt straff än att resa lång väg till häradstinget. Och så slapp socknen att bli utskämd vid tinget, om folket dömdes hemma. De sattes i stocken, som i regel stod utanför kyrkporten, om de hade stulit något från sin granne eller om de fört ett otuktigt leverne. Dessutom fick kyrkokassan in en del pengar genom de utdömda böterna, som dock inte sällan bestämdes utgå i naturaförmåner, såsom vin eller ljus, vilket ju kyrkan väl behövde. Detta kyrkans domstolsutövande liksom användandet av straffstocken blev dock genom lag förbjudet redan år 1841.

Beträffande skampallens användning hette det i den gamla kyrkolagen av år 1686 bl. a. följande:

"Den sig med lönskaläge förser, så man som kvinna, skall en söndag under högpredikan stå på den särskilt därtill förordnade Pliktepallen, ifrån den tid, då det ringes andra gången och samma resa efter avkunnandet från predikstolen i hela församlingens närvaro avlösas. Vill någon därifrån förskonas, så give etthundra daler silvermynt, halvp parten till kyrkan och andra halvp parten till hospitalet eller till de fattiga i församlingen, där brottet skett och blivit sedan i sakristian avlöst. Skulle någon vilja komma andra resan igen och åter vilja lösa sig ifrån bemälte pliktepall, så lägge dubbelt så mycket som första gången. Men beträder någon tredje resan därmed, så skall densamme bota tvåhundra daler silvermynt till kyrkan och hospitalet eller socknens fattige och stå en söndag på pliktepallen utan att få lösa sig. Och sedan skall han offentligen skriftas och avlösas. Orkar han ej boten, så plikte med kroppen eller straffordningen. Den som enkelt hor bedriver, skall stå tre söndagar efter varandra på pliktebänken och ingalunda få lösa sig därifrån med penningar."

R. Gullstrand skriver i sin bok: "Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet. (Akad. avh. 1923):

"De brottsliga till näpst, Gudi till ära och androm till varnagel dömde man på stämman eller i "kyrkorätten" om alla de olikartade företeelser under helg och socken mot Guds eller kyrkans lag och god kristlig sedvänja, som en något ociviliserad tid hade att uppvisa och en något alltför lagisk syn på kyrkotukten såg sig tvungen att beivra. – Det låg något storartat i detta, att menige man på detta sätt hjälpte till att avskaffa oordning, att sockenämbetsmännen sökte skaffa var och en rätt och all orättvisa rättvisligen döma utan anseende till vänskap, främdskap eller ovänskap, som det heter i biskop Kylanders stadga för kyrkonämnden."

Både stockstraffet och kyrkoplikten tillämpades dock till synes mycket olika i olika församlingar, väl beroende på vederbörande prästerskaps inställning och åsikter. Sålunda berättas det från Tjörn, att det där inte fanns någon skampall i kyrkorna vid 1800-talets början. En bonde därifrån besökte vid ett tillfälle en kyrka på Orust, och då han i kyrkan fann en enda ledig plats, satte han sig där, men han blev ganska förvånad över att alla tittade så förskräckligt på honom, där han satt intet ont anande. När mässan var slut, fick han dock förklaringen till detta. Folk kom och frågade honom: *"Va har du gjort far ont, ettsöm du skulle sedde på skampalln?"* Men tjörnbonden tittade stort och utropade förvånad: *"Ja e frö Tjörn, ja ved engenteng!"* Och det talet, har sedan blivit liksom ett bevingat talesätt här ute på öarna.

Traditionen om att det inte fanns någon skampall på Tjörn verifieras också av en inventarieförteckning för Stenkyrka församlings kyrka år 1802, där det omtalas, att den gamla pliktepallen var ruten och således oanvändbar. Även andra bohuskyrkors inventarieförteckningar från 1800-talets början utesluter omnämmandet av såväl straffstock som skampall, varför det kan antagas att bruket av dem upphört på en del håll redan vid nämnda århundrades ingång.

Annars var det inte ovanligt i skärgården att fiskare och strandsittare fick sitta på skampallen för att de fiskat olovligt på söndagarna eller plundrat förlista fartyg. Men sådana brott blev till slut så vanliga, att det inte blev plats på skampallen för alla, som ådömts straff. Så småningom blev det också betydligt mindre ärerörande att undergå kyrkoplikt. Därför förlorade denna straffmetod sin karaktär och måste avskaffas. Ända tills in emot slutet av 1800-talet behöll dock kyrkan sin rätt att bannlysa de allra värsta syndarna och utesluta dem från nattvarden. Men även denna domsrätt har numera upphört.

Ett mycket nära samband med skampall och straffstock har den s.k. skriftestolen, vars funktion dock upphörde så tidigt som i början av 1700-talet. Om Bohusläns nu enda bevarade skriftestol kan följande historia berättas:

I Uddevalla museum förvaras sedan år 1889 en ganska märklig, snidad, målad och förgylld kyrkbänk med baldakin, som bär årtalet 1670. Det är en s.k. skriftestol, som under 1600-talets senare del och en bit in på 1700-talet användes i Brastads gamla kyrka vid brottslingars återupptagande i kyrkans gemenskap. Stolen är ganska påkostad, bl. a. med sex stycken förnämligt skurna änglahuvuden. Målningarna föreställer bl. a. Kristus på korset, och i flera medaljonger återges bibliska texter i anslutning till försoningen och återlösningen. Denna förnämliga utsmyckning ger vid handen att sådana skriftestolar egentligen var ett slags herrskapspåhitt. De förekom inte i vanliga lantkyrkor, och de är ovanliga i Sverige förutom i de på 1600-talet införlivade landskapen. Skriftestolen från Brastad är nu den enda bevarade i Bohuslän, så vida man nu inte skall räkna den s.k. brudebänk, som står i Bro kyrka och som egentligen är en ommålad skriftestol.

Enligt Brastads gamla räkenskapsbok är skriftestolen tillverkad redan år 1669. Det året inköpte församlingen nämligen en halv tolfte bräder för 12 skillingar och lejde en snickare att tillverka stolen. Snickaren höll på med sitt arbete i 12 dagar, och han fick 5 daler silvermynt för verket, enligt den vanliga dagspenningen.

Samma år köpte nian även sex stycken fina änglahuvuden och spikade fast överst på skriftestolen. De kostade sammanlagt 3 daler silvermynt. Men för att få hem änglahuvudena måste kyrkovärden göra en resa, som kostade församlingen 8 skillingar. Han kan för den summan knappast ha rest till Göteborg. Möjligen fanns det någon bildhuggare i Uddevalla. Numera har tyvärr ett av änglahuvudena gått förlorat.

Enligt räkenskapsboken i Brastad blev skriftestolen målad år 1671. Det året upptar man nämligen följande post: *"En måhlares kost och löhn för skriftestohlens uthstoffering – 15 daler."* Det var en betydande summa på den tiden även för en kyrka. Men Brastads församling hörde just då inte till de fattiga. År 1670 kunde nämligen kyrkovärden Pehr i Barkedal, som skötte räkenskaperna för kyrkan, redovisa en behållning på över 38 daler silvermynt. För den summan kunde man på den tiden köpa ett halvt hemman.

Brastad gamla kyrkas skriftestol

Det har inte stått att få uppgift om vem som "uthstofferade" eller målade skriftestolen i Brastad, en uppgift som dock skulle ha varit av ett visst värde i detta sammanhang. Att målarens namn inte finns utsatt i kyrkoräkenskapsboken, skulle ju kunna tydas så att man avsåg den tidens målare på modet, nämligen den i Bohuslän vid denna tid mycket populära holländaren Arendt dii Bois, som just år 1670 utfört en mycket förnämlig målning, även takmålning, i Tossene kyrka för 150 daler silvermynt. Man fäster sig vid den intressanta uppgiften i Tossene kyrkobok att dii Bois var rekommenderad av sin landsman, den rike holländske handelsmannen David Slaamann i Ulebergshamn. På Stängenäset verkade vid denna tid David Slaamanns gode vän och medredare, kyrkoherden Oluf Andersson-Pontanus, som inte blott var dansk-holländsk sinnad utan även var svåger med den gyldenlöwesvänlige kyrkoherden i Uddevalla, Jens Colstrup, vilken som bekant avhoppade 1675 och blev kyrkoherde i Norge. Det skulle varit underligt om inte Pontanus anlitade dii Bois för sin kyrkomålning. Men, som sagt, bevis därpå saknas tyvärr.

Det kan i detta sammanhang nämnas, att Bro kyrkas skriftestol, som tillverkades år 1671, gjordes betydligt enklare och billigare än Brastads, då den endast kostade 7 daler silvermynt, och sålunda fick den vare sig målning eller änglahuvuden. Härvid poängteras ytterligare just herrskapskaraktären på skriftestolen i Brastad.

Beträffande skriftestolarnas användning under 1600-talet finns tyvärr inte många uppgifter bevarade i kyrkoböckerna. Det enda från Bohuslän om denna sak finns i Tossene pastorats kyrkoböcker 1664–1686. Där har prästerna antecknat, vilka som stått skrift. Det var mest kvinnor, som fått barnen för tidigt efter vigseln. Följande notiser från Tossene kan ha sitt intresse:

"Anno 1668 den 8 martii stod Zelia i Sanneröd, som var på Bövelsbacken med den gamle man, som hon intet var vigd med och avlade barn med, sin kyrkiodisciplin och blev tillställd altarets sakraments delaktighet efter vördige herr prostens befallning. Skyldig."

Zelia var alltså fattig och kunde inte betala prästen för att han skriftade henne. Ty prästen skulle ha betalt, antingen i penningar eller in natura. Han kunde t. o. m. taga kvinnornas vadmalskjortlar, om de ingenting annat hade att lämna. Detta visar följande notis:

"1669 den 21 febr. Esbjörns dotter på Rönnen (= Runden) kom för tidigt. Båda har stått skrift. Skyldiga. Lovat ett skjortelär och ett lamm. Skjorteläret är betalt. Lammet rester." 1674. juli. Oluf Hanssons dotter i Kolvig, Martha, kom för tidigt. Har stått skrift. Lovat en fjärdig makrill. Betalt. I Berfendals kyrkobok finns 1665 följande anteckning: "Rassmus Kroogs dotterbarn i Hedum. Fadern vid namn Hagon Olsson, broder vid Olle Skomager i Hedum, som haver Rassmus Kroogs dotter. Hon haver stått skrift den 19 november och betalt för skriften."

År 1670 står i samma kyrkobok följande:

"Erik Halwarssons dotter i Bottenlycke, Eli, kom för tidigt. Har stått skrift, skyldig. Lovat en tunna havre till hösten. Betalt."

I Askums kyrkobok står 1668 följande notis:

"Anders Simonssons barn i Björneröd, korn för tidigt. Stod skrift d. 9 juni. Lovat en fjärdig god salt makrill."

Och samma år även:

Erikes styvdotters barn i Sanneröd. Fadern utlades vid dopet vara Johan, som tjänte löjtnant Oluf Höök i Legene. Hon stod skrift den 9 dec. och betalte, men han har inte stått skrift hos mig."

Skriftestolen i Brastad upphörde omkring år 1735 att användas för sitt ursprungliga ändamål. Det står efter den tiden antecknat att folk betalade pengar till kyrkan och prästen "*i stället för skriftestolen*". Den har likväl fått stå kvar på ursprunglig plats i kyrkan, och i 1750 års inventarieförteckning är den upptagen som brudestol, utan att fördenskull bli varken omändrad eller ommålad. Någon utgiftspost i räkenskapsboken för en ny brudestol finns inte. När stolen sedan 1889 lämnades till förvaring på Uddevalla museum, benämnes den helt enkelt "*kyrkebänk*."

En dylik sekundär användning av kyrkliga inventarier var vanlig i en gången tid, ty det berättas om skampallar, som blivit hedersplatser i kyrkorna, om kyrkokistor, som blivit

sädesbingar, och om altarcbord av sten, som ändrats om till gravstenar m. m. dylikt. Osäkert är därför inte att ännu flera omändrade skriftestolar skall kunna framletas i Bohuslän.

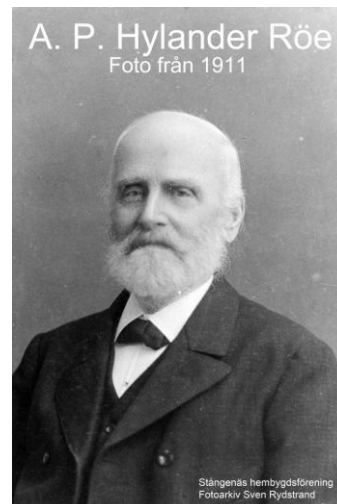
När Brastads gamla kyrka år 1876 nedrevs, synes skriftestolen äntligen ha blivit överflödig. Troligen ansåg man att den inte passade in i den nya kyrkans mera moderna atmosfär, där dock altaruppsatsen från ungefär samma tid monterades upp. Tillsammans med ett gammalt epitafium över herremannen Peder Bagge på Holma och ett par utskurna helgonbilder från den gamla kyrkans predikstol sändes alltså den aktuella kyrkobänken med båt till Uddevalla för att deponeras i museet. De män, som ställde om den saken var riksdagsmannen A. P. Hylander på Röe i Bro och kommunal mannen Johan Anton Niclasson i Immestad, Brastad.

Att dessa män satte stort värde på de nämnda föremålen, kan man förstå därav att de inte skänkte bort dem till museet utan endast lämnade dem för förvaring tills vidare.

Då dessa föremål skulle transporteras till Uddevalla, skrev A. P. Hylander ett rimmat brev till sin gode vän, grosshandlaren Robert Thorburn i Uddevalla, som var museiföreningens egentlige ledare. Ur det brevet må följande strofer anföras, eftersom detta brev egentligen är det enda dokument, som säkert visar hur Uddevalla museum kommit över föremålen:

*"Med Niclasson är det uppgjort så,
att tavlan ifrån Braseters kyrka
skall nästa fredag med "Viken" gå
från Holma brygga, men Du får yrka,
att kapten Jonsson där "lägger te",
att han ej strejkar — "Kapten Bli me".*

*Och kyrkebänken, så utstofferad
med änglahuvud och rosor små,
den sändes även, och deponerad
den får ju uti museet stå
och föra tanken till flydda tider
från dagens oro, dess kiv och strider."*

Våra museer har fyllt en viktig uppgift genom att tillvarataga och bevara föremål, som av en gången tids människor ansågs överflödiga eller värdelösa. Men i våra dagar är förhållandena omvända. Man vill ha levande museer och levande bygder, som vårdar sig om det gamla i ursprunglig miljö. Många kyrkliga inventarier vandrar därför gärna tillbaka till sina gamla kyrkor, och detta är utan tvivel en lycklig utveckling.

Brastads nya kyrka äger flera inventarier från sin föregångares tid, bl. a. återlämnades från Uddevalla museum år 1938 det ovan omnämnda epitafiet över Peder Bagge. Att även skriftestolen borde återföras till Brastad synes vara en självklar sak. Kanske kunde brudpar åter vigas på samma bräder, varpå förfäderna skriftades för "*lönskaläger*". Det vore väl en tjusig uppgift för en gammal skriftestol.